

EEN ONDODE KATEGORIE: DE GENITIEF

Jack Hoeksema

1. Inleiding

Iedere liefhebber van griezelfilms weet dat er naast doden en levenden ook "ondoden" bestaan. Deze lieden, waartoe bijvoorbeeld Graaf Dracula gerekend wordt, leiden een schimmig bestaan, soms "dood", sluimerend in hun kist, en soms maar al te levend, dorstend naar het bloed van schone maagden.

Taalkundigen maken graag gebruik van de metafoor van dood en leven. Het 'levende Nederlands' is dat deel van het Nederlands dat productief is, gebaseerd op regels en lexicale ingangen die op dit moment psychologische realiteit hebben. 'Dood' is daarentegen het Latijn - ongeacht het grote aantal gymnasiasten, seminaristen en classici op deze aarde - en dood zijn ook het Gotisch en het Middelnederlands. Dood zijn voorts vele constructies en morfologische categorieën, zoals de aanvoegende wijs, de gebiedende wijs meervoud en de accusativus-cum-infinitivo. We kennen ze nog wel, van staande uitdrukkingen (*elk meent zijn uil een valk te zijn; leve de Koningin!*), uit kanseltaal of uit oude boeken, maar gebruiken ze niet meer productief.

Een sterfgeval dat niet onopgemerkt is gebleven is het verscheiden van de naamvallen. Genitief, datief en accusatief hebben het loodje gelegd. In tegenstelling tot het Engels, zijn echter de Nederlandse naamvallen nooit helemaal van het toneel verdwenen. In tal van uitdrukkingen leven ze voort. We spreken van de plek *des onheils*, de heer, vrouw of zoon *des huizes*, de steen *des aanstoots*, zonder aanzien *des persoons*, de hoorn *des overvloeds* en het *noorden des lands*, om nog maar te zwijgen van wedstrijden om *des keizers baard*, de tand *des tijds*, de engel *des doods* of wat *dies* meer zij. *Inderdaad, in der tijd, ten huize van, ten bedrage van, ten koste van, om den brode* etc. laten zien dat ook de datief nog volop voortleeft te midden van de "versteende" uitdrukkingen.

Wanneer een constructie het loodje heeft gelegd als productieve categorie, maar niettemin blijft voortleven in de fossiele lagen van de taal, kan men zich afvragen of hij echt dood is. De vraag doet zich telkens opnieuw voor in de morfologie, waar we plegen te spreken van produktieve en niet-produktieve regels. Niet-produktieve regels bestaan niet meer als regels, maar hun output leeft voort. Woorden verdwijnen niet samen met de regels die ze ooit voortbrachten. Maar zolang ze als geleed herkend worden, bestaat de mogelijkheid om naar analogie van de bestaande woorden nieuwe te vormen.

Niemand zal in ernst beweren dat de vorming van sterke werkwoorden productief is geweest in het Middelnederlands of het Nieuwnederlands, toch zijn er gevallen bekend van zwakke werkwoorden die zich bij de sterke zijn gaan aansluiten. Wanneer dergelijke analoge formaties enige gangbaarheid krijgen, doet zich de mogelijkheid voor dat een proces opnieuw productief wordt. De stelling van dit artikel is, dat zulks is gebeurd in het geval van de genitief. Een dode naamval is tot nieuw leven gewekt. Of het in dit nieuwe leven nog als genitief bestempeld kan worden, is overigens nog maar de vraag. Op die kwestie wil ik aan het eind van dit stuk ingaan. Maar eerst presenteer ik mijn feitenmateriaal.

2. Des X-s: predicatieve genitieven

Er zijn oude genitieven die alleen als naamwoordelijk deel van het gezegde worden gebruikt. Een voorbeeld is *des duivels*: *Hij was des duivels* = *hij was als een duivel* (zo *kwaad*). Meer in het algemeen vindt men af en toe genitieven, altijd van de vorm *des X-s*, met de algemene betekenis *typerend voor een X*. Dit gebruik is niet van vandaag of gisteren, zoals een paar voorbeelden laten zien:

- (1) ze toonen zulks veel te veel aan het vormelijke, aan den uiterlijken schijn; ze toonen zulks o.m. door overgrootte aandacht te schenken aan de nietigheden, die des kappers, des kleermakers en des dansmeesters zijn¹
- (2) Betje Wolff was een literaat en deed wat des literaats is²
- (3) zoals het wel eens meer gebeurt met dingen, die niet des Ministers zijn³
- (4) De brochure van generaal Reynders vindt onze gastheer een onverkwikkelijke geschiedenis, waarop hij maar liever niet ingaat, omdat hij dat des generaals acht.⁴

Overigens zijn deze voorbeelden allemaal erg eenvormig: het naamwoord is steeds een functieaanduiding, en behoort tot de klasse van naamwoorden die zonder lidwoord als predikaatnomen kunnen optreden:

- (5) Hij is kapper, kleermaker, dansmeester, literaat, minister, generaal.

Als ik me niet vergis dan is het gebruik van predicatieve genitieven lange tijd tot deze categorie van naamwoorden beperkt gebleven. De laatste jaren valt echter in journalistiek taalgebruik een sterke uitbreiding van de mogelijkheden van predicatieve genitieven waar te nemen. De volgende selectie van gebruiksgevallen moge dit illustreren:

- (6) Het parcours is niet des Spanjaards.⁵
- (7) Dat mag niet, dat is niet des schrijvers.⁶
- (8) dat is eigenlijk niet des Van Gaals⁷
- (9) Het was in ieder geval niet des Indurains om in de klassiekerperiode in topvorm te zijn.⁸
- (10) Is dit niet een beetje des voetbals?⁹
- (11) Fouten zijn natuurlijk menselijk en zeker des arbiters.¹⁰
- (12) Is dat niet des acteurs?¹¹
- (13) Laat het dus duidelijk zijn wat des Intermediairs is. We zijn er voor de lezer en niet andersom.¹²
- (14) Bij mij is de monoloog per definitie niet des theaters.¹³
- (15) Maar dat is des soaps geloof ik.¹⁴
- (16) Des televisies is dat het evenals een krant steeds weer terugkomt.¹⁵
- (17) Dat is niet des CDA's.¹⁶
- (18) De raden krijgen steeds meer rechten en begeven zich hoe langer hoe meer op terreinen die vroeger alleen des bonds waren.¹⁷
- (19) Ook dat is des internets.¹⁸
- (20) Het benutten van de vleugels is in ieder geval helemaal des Ajax'.¹⁹

(21) Zoals ik Gianni nu zie rijden, dat is niet des Giannis natuurlijk.²⁰

We zien nu dus voorkomens van [-human] naamwoorden in de constructie, inclusief leenwoorden als *soap* en woorden met een van oorsprong vrouwelijke uitgang als *televisie*, alsook eigennamen en letterwoorden. Verder valt aan de gegeven voorbeelden op hoezeer de constructie beperkt is gebleven tot journalistieke teksten - in tal van opzichten dé bron van nieuw en spraakmakend taalgebruik.

3. Grammaticale status van de DES Xs constructie

In de vorige paragraaf heb ik wel duidelijk gemaakt dat de aloude genitief (mannelijk enkelvoud definitief) terug van weggeweest is. Maar is het nog wel een genitief? Sterker nog, is het eigenlijk wel een naamval?

Genitieven die gebruikt worden als predikaatnomen behoren in ieder geval tot de algemene categorie van *inherente* of semantische naamvallen. Ze worden niet toegekend door werkwoord of voorzetsel, maar drukken in eerste instantie een betekenis uit. Dit blijkt ook wel uit het feit dat ze in het Middelnederlands uitzonderingen vormen op de regel van naamvalscongruentie: normaliter congrueert het predikaatnomen met het onderwerp in naamval (zie bijv. Van Gestel e.a., 1992). De naamval van het predikaatnomen is een structurele casus, die niet door rectie maar door congruentie wordt toegekend. Een predikaatnomen in de genitief echter congrueert niet met een onderwerp in de genitief. Het levert daarmee een goed voorbeeld voor de stelling dat structurele casus het aflegt tegen inherente casus.

Indien dus de moderne *des Xs*-constructie een naamval is, dan is het zeker een inherente naamval. En dan ligt het in de rede om het een genitief te noemen. Toch blijft dat iets vreemds hebben. Een genitief kan men op diverse manieren karakteriseren. Semantisch moet de genitief in ieder geval (o.a.) een bezitsrelatie kunnen uitdrukken. Anders zal men toch eerder van een partitief, een ablatief, een instrumentalis of iets dergelijks spreken. Syntactisch moet de genitief in eerste instantie een attributieve bepaling bij een zelfstandig naamwoord markeren. Geen van beide eigenschappen is echter hier van toepassing. De constructie drukt nooit bezit uit, vgl.:

- (22) a. Aanvallen is des Ajax.
b. *Van der Sar is des Ajax.

En de constructie is nooit attributief:

- (23) a. Verdedigen is niet des Ajax.
b. *Het verdedigen des Ajax leek nergens op.

Het lijkt er dus op, dat er geen dringende reden is om uit te gaan van een genitief, of zelfs maar van een naamval (want er is al even weinig reden om van een datief, ablatief of iets dergelijks te spreken). Ondanks de eenduidige herkomst van de constructie blijft het daarom zeer de vraag of de *des X*-constructie wel een genitief is. Er is m.i. geen sprake van een bescheiden herleving van de naamvallen, maar van een oude vorm met een nieuwe functie.

Naar ik meen is de *des X*-constructie daarin niet uniek. Men zou met evenveel recht ook kunnen zeggen van adjectivale groepen op *-s* (*iets dergelijks*, *iets heel erg ondeugends*, *niets menselijks*) dat ze teruggaan op een oude (partitieve) genitief, maar dat thans niet meer zijn. Immers, de partitieve genitief van vroeger is elders geheel verdwenen, vgl. **een ons gehakts*, **een uur rijdens*, **een pond drops*. De vele intrigerende syntactische eigenschappen van de adjectivale constructie zijn niet zonder meer te herleiden tot die van een genitief (voor een overzicht van die eigenschappen, zie Broekhuis en Strang 1996, Hoeksema 1998).

Iets dergelijks kan men zeggen van de constructie *tot infinitief+s toe*: *tot*

bloedens toe, tot vervelens toe, tot gek wordens toe, tot barstens toe etc. Hoewel de herkomst van deze constructie enigszins duister is (zie Royen 1947), en *tot* gewoonlijk geen genitief regeert in het Middelnederlands, zal er wel sprake zijn van een genitief *-s*. Maar ook hier is er geen reden om aan te nemen dat we te maken hebben met een uithoek van de grammatica waar als in een soort *Jurassic Park* de aloude naamvallen nog in leven zijn. De conclusie is dan ook dat de oude *vorm* van de oude genitief van het mannelijk enkelvoud herleeft, zonder dat daarmee ook de genitief zelf een comeback aan het maken is.

Bibliografie

- Broekhuis, Hans en Anneke Strang
1996 'De partitieve genitiefconstructie', *Nederlandse Taalkunde* 1-3, 221-238.
- Gestel, Frank van, Jan Nijen Twilhaar, Tineke Rinkel en Fred Weerman
1992 *Oude zinnen*. Martinus Nijhoff, Leiden/Antwerpen.
- Hoeksema, Jack
1998 'Adjectivale inflectie op *-s*: geen geval van transpositie,' in: Eric Hoekstra en Caroline Smits, eds., *Morfologiedagen 1996. Cahiers van het Meertens Instituut* nr. 10, Meertens Instituut, Amsterdam, 1998, 46-72.
- Royen, Gerlach
1948 *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*. Deel II. N.V. Noord-Hollandsche Uitgeversmaatschappij, Amsterdam.

Noten

1. E. van Dieren, "Kollewijners", p. 192
2. Annie Romein-Verschoor, *Vrouwenspiegel*, p. 13
3. Uit: *Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945*, dl 1c, Verhoren, 's Gravenhage: Staatsdrukkerij, 1949, p. 220
4. *ibidem*, p. 59
5. Trouw, 20 juli 1996, p. 14
6. *Intermediair*, 27-2-1997, p 14
7. Trouw, 26 april 1997, p 13
8. Trouw, 28 april 1997, p 9
9. Radio Noord, 4 mei 1997
10. Trouw, 12 mei 1997, p. 9
11. *Nederland* 1, 8-6-1997
12. *Intermediair*, 26 juni 1997, p. 5

13. Hugo Claus in *Humo*, 2 september 1997.
14. Nederland 3, 8 oktober 1997
15. Trouw, 10-1-1998.
16. Jaap de Hoop Scheffer op Nederland 2, 6-2-1998
17. De Volkskrant, 27-3-1993
18. P. Link en B. Jansen, 'De betekenis van internet voor de groene sector,' op homepage van het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek.
19. *De Telegraaf*, 18 december 1998.
20. Nederland 2, 9 januari 1999